

בריתו ותשובתו של יונה

ספר יונה – תשובה מיוחדת ומשמעותית

במנחה של יום הכיפורים מפטירים בספר יונה, ולמעשה קוראים את הספר כולו. הקשר של ספר יונה ליום הכיפורים מובן מאליו, משום שהוא מדבר על תשובה. "ומפטיר ביונה לפי שיש בה גודל כח התשובה" (בית יוסף או"ח סי' תרכב). על איזו תשובה מדובר? בפשטות על תשובת אנשי נינוה. אלא שהספר כולו אינו עוסק בנינוה אלא ביונה עצמו. ובאמת, מעין בסיפור המיוחד של יונה עצמו, ניתן ללמוד על תשובה מיוחדת, עמוקה מאד, תשובה שנעשית מתוך לימוד של האדם על עצמו, על הקשר שלו עם ה'. תהליך מיוסר, שבסופו האדם לומד להכיר מחדש את עצמו, את הנשגבות שברגש האנושי, שלמעשה אינו אנושי כלל אלא אלוהי, וההישמעות של האדם לצו האלוהי לעולם לא תהיה מנוגדת לרגשותיו ולמצפוניו. דומה כי דורנו אנו עשוי למצוא ענין דווקא בתשובה כזאת, להתעלות ולהתרומם לקשר עמוק עם הקב"ה ועם תורתו ומצוותיו.

מהי בריחה מלפני ה'?

הנביא מספר לנו בפשטות וטבעיות על יונה הנביא ש'בורח' מלפני ה'. מהאופן שבו הנביא מספר זאת נראה שהדבר הזה אינו מעורר תמיהה ואינו מזיק הסבר, יונה פשוט קם, ובורח מלפני ה'. אנו, הקוראים, לא מסוגלים להבין את משמעות הביטוי הזה: כיצד בורחים מלפני ה', ובאיזה מובן יש כאן בריחה? ומה תועלת יש בבריחה הזאת? כל זה הנביא אינו מסביר, ושוב, נראה כאילו אין צורך להסביר. כאילו מעשים שבכל יום שנביא קם ובורח מלפני ה'.

אמנם, גם הרקע לבריחה אינו מוסבר כאן, אלא רק בהמשך, כאשר יונה מתקומם לנוכח רחמי ה' על נינוה. אלא שכפי הנראה, דברי הנביא נכתבו כך שללומד אמור להיות מובן מאליו שיונה לא ירצה ללכת לנינוה להזהיר אותם. כנראה, לומד התנ"ך אמור לדעת שרשעותם של נינוה גדולה כל כך, עד שבעיני בשר ודם אין הם זכאים כלל לאזהרה. אבל מדוע שאותו לומד יבין אותה בריחה מלפני ה'?

מדוע יונה בורח דווקא לתרשיש?

עוד פרט מתמיה שיש באופן בו מתאר הנביא את בריחתו של יונה, הוא בתיאור המקום אליו הוא בורח - 'תרשיש'. יונה אינו בורח לתרשיש משום שזהו המקום אליו מפליגה האניה שמצא, אלא מראש הוא בוחר לברוח לשם. לכאורה, יונה היה אמור לברוח למקום הראשון שיזדמן לפניו, מדוע בורח הוא דווקא לתרשיש? גם זאת הנביא מספר כדבר המובן מאליו, כביכול הלומד היודע דבר או שנים על תרשיש אמור להבין שלשם בורחים מלפני ה'.

מיהו אותו לומד עלום שהנביא מכוון אליו את סיפורו? מכיון ש'נבואה שנצרכה לדורות נכתבה', יכולים אנו לשער כי דברי הנביא מיועדים גם למי שלא חי בתקופת האירועים המדוברים, או באיזור שבו הם התרחשו. די לו לקורא להיות בקי בספרים שנמסרו ביחד עם הספר אותו הוא קורא, ומכולם ביחד הוא יבנה את התמונה המלאה, שהיא הרקע להבנת הסיפור. לכן, ניתן לשער כי מה שמייחד את תרשיש משאר המקומות, הוא המידע אותו אנו מקבלים מספר ישעיהו: וְשָׁמַתִּי בָהֶם אוֹת וְשִׁלַּחְתִּי מֵהֶם פְּלִיטִים אֶל הַגּוֹיִם תְּרִשִׁישׁ פּוֹל וְלוֹד מִשְׁכֵּי קֶשֶׁת תָּבֵל וַיְיּוֹן הָאֵיִים הָרַחֲקִים אֲשֶׁר לֹא שָׁמְעוּ אֶת שְׁמִיעִי וְלֹא רָאוּ אֶת כְּבוֹדִי¹.

1. ישעיהו סו, יט.

תרשיש, אם כן, שייך לקבוצת 'איים רחוקים'. מהיכן הם רחוקים? מארץ ישראל, כמובן; ומתוך שהם רחוקים מארץ ישראל, הם 'לא שָׁמְעוּ אֶת שְׁמִיעִי וְלֹא רָאוּ אֶת כְּבוֹדִי'. המרחק הגיאוגרפי גורר גם מרחק תודעתי. ככל שמרחקים מארץ ישראל, אין שומעים ואין רואים את המתרחש שם, לא שומעים את שמעו של הקב"ה שנישא בארץ ישראל, ולא רואים את כבודו שנראה דווקא שם.

בריהה מהשראת השכינה

עדיין אין זה עוזר לנו להבין מדוע יונה בורח לשם. מה חשב יונה? האם משום ששם לא שומעים את שמו של הקב"ה ולא רואים את כבודו, לכן גם הקב"ה, כביכול, 'אינו רואה' את הנעשה שם? חז"ל מסבירים את בריחת יונה, בכך שבחוצה לארץ אין השכינה שורה. מה פירוש הדבר? וכיצד הוא נותן הבנה לאותה בריחה? במקום אחר חז"ל מקשרים זאת לכך שאין נבואה בחוצה לארץ, וגם זה עדיין לא מובן, הרי יונה כבר קיבל את הנבואה בארץ ישראל, ומה יועיל לו שלא יקבלנה שוב בחוץ לארץ? ומלבד כל זה, עדיין קשה מדוע יונה ברח לתרשיש, ולא לארץ קרובה יותר, כמו מצרים, הרי גם היא מחוץ לארץ ואין בה השראת השכינה?

פשר אי שמיעתו של יונה בקול ה'

מלבד כל זה יש קצת קושי בפשטות שבה הנביא מספר את סיפור הבריחה. מלבד חוסר המובן והתועלת שיש בבריחה, איננו מצליחים להבין כיצד אזור יונה עוז לעשות זאת, ואיך הנביא עובר על דבר חמור כזה בשתיקה, ואפשר לומר אפילו בהבנה. האם לא מדובר כאן במרידה בה' כאחרון הפושעים שבישראל?

ישנו ביטוי בחז"ל על נביא שקיבל נבואה ואינו מתנבא: 'כובש נבואתו'. הלשון 'כובש' משמע כאילו הנבואה רוצה להתפרץ החוצה, והנביא כובש אותה. נבואה, אם כן, אינה רגע מסוים בלבד של שמיעת דבר ה', אלא היא נמצאת בתוך הכרתו של הנביא ומאירה בו. כאשר ה' אמר ליונה ללכת אל נינוה, יש בתוך ליבו של יונה קול דבר ה' שמצווה עליו ודוחק בו לעשות את שליחותו. מצוקתו של יונה היתה, שבנוסף לאותו קול ה' הוא שמע קול נוסף. קול שאומר לו שאסור לו לעשות זאת, ללכת ולהזהיר את נינוה. מהו אותו קול? זהו קולו הפנימי של יונה, מצפוונו העמוק. זהו הקול של האישיות הטהורה והמזוקקת של יונה, שהתביעה שלו מיונה, חזקה עליו כמו קולו של ה'. לנו קשה להבין זאת, אבל כנראה כאשר מדובר באיש קדוש כיונה הנביא גם קולו הפנימי הוא קדוש. הוא אינו קול של חומריות אנושית עכורה, אלא קול של פנימיות הנשמה שנודככה ונזדקקה והוא הקול הטהור של האדם שהוא צלם אלוקים.

יונה למעשה קרוע בין שני קולות סותרים, בין קול ה' שנמצא בתוך ליבו, המצווה עליו ללכת לנינוה, לבין קולו שלו עצמו, שמצווה עליו לא ללכת לנינוה בשום פנים.

כאן יונה עושה מעשה נורא, והוא בוחר להישמע לקולו העצמי ולא לקול ה'. להלן ננסה להבין כיצד הנביא אינו מביע זעזוע ממעשהו של יונה. מכל מקום, בחירתו להשמע לקולו שלו ולא לקולו של ה', אינה פותרת את המצוקה הנוראית שבה הוא נמצא, בכך שהוא 'שומע' שני קולות סותרים. מה יעשה יונה כדי לשמוע את קולו בלבד ולא את קולו של ה'? יונה בורח מלפני ה'. בורח מנוכחותו, כדי לא לשמוע את קולו.

הבריחה לתרשיש – בריחה משמיעת קול ה'

אולי זהו הביאור בדברי חז"ל על כך שיונה ברח למקום שאין נבואה, וכן על בריחתו מהשראת השכינה. שני הדברים אחד הם, יונה בורח ממקום שיש בו נוכחות ה', משום שכאשר ה' אינו נוכח גם קולו אינו נשמע. יונה אינו מסתפק בלבדו למצרים, משום שבמצרים, הגם שהיא מחוצה לארץ, ואין בה נוכחות ה', אבל קרבתה היחסית למקום השראת השכינה משאירה את מציאות ה' בתודעת האדם. אם יונה יברח למצרים, עדיין בתוך לבו הוא ימשיך לחשוב על ה', להתגעגע אליו, ולכן גם קולו של ה' לא יושקת בליבו לחלוטין. יונה בורח למקום ש'לא שָׁמְעוּ אֶת שְׁמִיעִי',

♦ מוריה, שנה שלוששים ושש, גליון ז'–ט (תכז–תכט), תשרי תשע"ט

למקום בו אין אחד שיודע על הקב"ה, וממילא גם יונה עצמו, כך הוא חושב, ישכח ממציאות ה'.

כך הוא טבעו של האדם, וכך הוא טבע העולם הזה. ולכן הוא נקרא העולם ה'זה'. 'זה' - פירושו הדבר הנוכח לפנינו. בעולם הזה אין קיום אלא לדברים מונכחים, שניתן להצביע עליהם, לחוש אותם.

לכן בחוץ לארץ אין השראת השכינה, כי אין שם נוכחות של ה', כי אין מדברים עליו שם. ככל שמתרחקים מארץ ישראל, כך נוכחות ה' במרחב הולכת ומתעמעמת, וממילא גם בלב כבר אין חשים אותה. יונה מדמה לעצמו שכאשר הוא יהיה בתרשיש, שם שמו של ה' אינו נשמע כלל, גם הוא עצמו ישכח ממציאות ה', וכך הוא לא יוטרד מתביעתו הבלתי פוסקת ללכת לנינוה.

כל זה מקופל בתוך המילים **וַיֵּקֶם יוֹנָה לְבָרַח תְּרִשִׁישׁה מִלְּפָנֵי ה'**². הכיצד? איך יכול הנביא לכתוב דבר כזה בפשטות, מבלי להזדעזע מעצם הרעיון? אולי נבין זאת כשנפנה להמשך הסיפור.

יונה עומד על טעותו

וְהָהוּא הָטִיל רוּחַ גְּדוּלָּה אֶל הַיָּם³ - משל לעבד כהן שברח מרבו, אמר: אלך לי לבית הקברות מקום שאין רבי יכול לבא אחרי. אמר לו רבו: יש לי כניות כיוצא בכך. כך אמר יונה: אלך לי לחוצה לארץ מקום שאין השכינה נגלית, [מפני] שהגוים קרובי תשובה הן שלא לחייב את ישראל. אמר לו הקב"ה: יש לי שלוחין כיוצא בכך, שנאמר **וְהָהוּא הָטִיל רוּחַ גְּדוּלָּה אֶל הַיָּם**⁴.

הנביא אינו מתייחס ליונה כפושע. הוא רואה אותו כטועה. הוא חושב לברוח מהקב"ה, אבל הקב"ה אומר לו: יש לי שלוחין כיוצא בכך. בזה הקב"ה עונה ליונה לא רק על הבריחה, אלא גם על עצם המרידה שלו. יונה בחר לשמוע בקולו ולא בקולו של ה', משום שמקולו שלו הוא אינו יכול לברוח, על כרחו הוא שומע אותו. קולו שלו הוא עצמיותו, ואילו קול ה' נתפס אצלו כקול חיצוני, כקול שכפוי על האדם. הקב"ה יראה לו, כפי שנראה בהמשך, שקול ה' אינו כפוי על האדם מבחוץ, וכפי שלא ניתן לברוח מקולו של האדם עצמו, כך לא ניתן לברוח מקולו של ה'. שני הקולות האלו הם בתוך עצמיות האדם.

יונה מבין זאת לראשונה כאשר הוא שוהה בבטנו של הדג שלשה ימים ושלשה לילות, ולפתע הוא מוצא את עצמו מתפלל. **וַאֲנִי אָמַרְתִּי נִגְרָשְׁתִּי מִנֶּגֶד עֵינֶיךָ – אֶךְ אוֹסִיף לְהִבִּיט אֶל הַיָּם קֶדְשְׁךָ**⁵. יונה מגלה שאמנם בחוץ לארץ אין בית המקדש, ואין נוכחות ישירה של הקב"ה, אבל 'אך אוסיף להביט אל היכל קדשך'. נוכחות הקב"ה אינה עוזבת את האדם לרגע, והוא מוצא את עצמו, על כרחו, מוסיף להביט אל היכל קדשו. האדם מחפש את נוכחות ה' בחייו, גם אם היא אינה גלויה לעין.

טעותו של יונה נתחווה לו. הוא מבין שהיתה זו טעות לברוח מהקב"ה, משום שקולו תמיד יישמע לו. אם לא באופן ישיר, אז דרך שלוחיו, והאדם עצמו, תמיד יחפש את הדרך לחוש את אותה השראת השכינה.

מצפנו של יונה לא נשקט

הדבר הזה מביא את יונה להיענות לציווי של ה', אך לא בלב שלם. עדיין, קולו הפנימי של יונה מתנגד. יונה אמנם נענה לציווי ה', ומדחיק את קולו הפנימי, לאחר שהוא הבין שקול ה' הוא בלתי נפרד ממנו. אך כאשר יונה רואה כי ה' ניהם על רעת אנשי נינוה, ביגוד למצפנו של יונה, אין הוא יכול עוד לישא זאת. קולו הפנימי המושק מתפרץ:

וַיֹּרַע אֶל יוֹנָה רָעָה גְּדוּלָּה וַיַּחַר לוֹ, וַיִּתְפַּלֵּל אֶל ה' וַיֹּאמֶר: אָנָּה ה', הֲלוֹא זֶה דְּבָרִי עַד הַיּוֹתִי עַל

2. א, ג. 3. א, ד. 4. מכילתא דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא פ"א. 5. ב, ה.

אֲדַמְתִּי, עַל כֵּן קִדְמְתִי לְבָרַח תְּרִישִׁשָּׁה, כִּי יִדְעֵתִי כִּי אַתָּה אֵל חַנּוּן וְרַחוּם אֲרֹךְ אַפִּים וְרַב חֶסֶד וְנֶחֱם
עַל הָרָעָה⁶

יונה אמנם השמיע את צעקת קולו הפנימי, אלא שהוא מבין שאין בכך תועלת. אנוס הוא להיות תמיד קרוע בין קולו שלו לקולו של ה'. אפילו לברוח אינו יכול. והקרע הזה אינו אפשרי. ולכן הוא מבקש: וְעַתָּה ה' קַח נָא אֶת נַפְשִׁי מִמֶּנִּי כִּי טוֹב מוֹתִי מִחַיִּי⁷. המוות עדיף על חיים שכאלה, חיים שבהם האדם אינו יכול להיות נאמן לעצמו, ולא לאלקיו.

הקב"ה מלמד את יונה מהו מצפוני האמיתי

ה' אינו גוער בו על דבריו. הקב"ה אינו חפץ בקרע שכזה, והוא אינו כופה על האדם להיות נאמן לו ולהתכחש לעצמו. להיפך: ה' מלמד את יונה מהו קולו הפנימי באמת.

וַיֹּאמֶר ה': הֲהֵיטֵב חָרָה לָךְ?⁸ ה' אינו אומר זאת ליונה באופן ישיר, אלא כביכול אומר זאת לעצמו, עוד תעמוד על טעותך, יונה. לאחר שהוא מסיר ממנו את הקקיון, ויונה שוב שואל את נפשו למות:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל יוֹנָה: הֲהֵיטֵב חָרָה לָךְ עַל הַקִּיקְיוֹן?

וַיֹּאמֶר: הֵיטֵב חָרָה לִי עַד מוֹת.

וַיֹּאמֶר ה': אַתָּה חֹסֵת עַל הַקִּיקְיוֹן אֲשֶׁר לֹא עָמַלְתָּ בּוֹ וְלֹא גִדַּלְתָּ שָׁבֹן לִילָה הִיא וְבֹן לִילָה אָבֶד; וְאַנִּי לֹא אָחוּס עַל נִינוּה הָעִיר הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר יֵשׁ בָּהּ הָרְבָּה מְשֻׁתִּים עֲשָׂרָה רְבּוֹ אָדָם אֲשֶׁר לֹא יָדַע בֵּין יָמֵינוּ לְשִׁמְאָלוֹ וּבִהְמָה רְבָה!⁹

דרך הקיקיון מראה הקב"ה ליונה את גודלה של מידת הרחמים. אם אתה יונה חסת על הקיקיון, אני לא אחוס על נינוה!?

אין כאן טענה, כביכול, 'לנצח' את יונה בויכוח. הקב"ה מראה ליונה שכאשר הוא אומר לו ללכת לנינוה, הוא איננו מצווה עליו לעשות מעשה בניגוד למצפוניו. אדרבה, הוא מגלה לאדם את עומק נבכי ליבו, את הרגשות העמוקים והפנימיים ביותר. יונה עצמו, לא היה מודע לעצמת הרגש של הרחמים שיש בקרבו, אלא כאשר הקב"ה הסיר ממנו את הקקיון¹⁰.

הבשורה של ספר יונה

הבשורה הגדולה של ספר יונה, היא הלימוד שהקב"ה מלמד את יונה. יונה שבוחר להיות נאמן לקולו הפנימי ולא להישמע לקול ה'; יונה הבורח מלפני ה' שלא ישמע את קולו – הקב"ה מלמד אותו שהקב"ה והאדם אינם נפרדים לעולם, רוחו של הקב"ה מפעמת באדם אם ירצה ואם לא, אם יברח ואם יישאר. אבל בעיקר – משום שרוחו של הקב"ה אינה סותרת לרוחו של האדם. האדם נברא בצלם אלוהים, ומצפוניו הוא אלוהי. ספר יונה מלמד אותנו שגם כאשר האדם מגיע למצב שהוא מרגיש קרע בינו לבין ה', קרע כזה שמכריח אותו לברוח מלפני ה' – גם במצב כזה, ואולי דווקא במצב כזה, יש לאדם תקווה, להוסיף להביט אל היכל קדשו של ה', לשמוע את קול ה', וללמוד כיצד בסופו של דבר אין זה קול הכפוי על האדם מבחוץ, אלא קולו של המצפון העמוק והפנימי, העליון והאלוקי שיש באדם.

6. ד, א-ב. 7. ד, ג. 8. ד, ד. 9. ד, ט-יא. 10. באמת צריך עיון בפשט הפסוק, מדוע הקב"ה מחשיב זאת כאילו יונה 'חס' על הקיקיון, בשעה שבפשטות הדברים הוא כואב על השמש שמכה בו. אבל מכל מקום הפסוק משווה בפירוש בין החסיון שחס יונה על הקקיון, לבין החסיון שהקב"ה חס על אנשי נינוה.